

назви, а також дає змогу розраховувати на підвищення відсотка точності автоматичної дизамбігуації словоформ у тексті. Виявлені при маркуванні неоднозначних одиниць порушення не пов'язані з роботою алгоритму, адже помилку допущено після того, як алгоритм «зняв» неоднозначність, зумовлену існуванням власних і загальних назв (за умови наявності декількох варіантів граматичних значень для словоформ на позначення загальної назви). Тому можна зробити висновок, що застосування алгоритму на практиці надало змогу виявити неточності в роботі програми загалом. Що ж до кількості неправильно ідентифікованих словоформ, то вона зростає прямо пропорційно збільшенню кількості словоформ у тексті. Написання початкової літери першого слова в рядку поетичного твору (велика / мала) впливає на кількість розпізнаних одиниць (зокрема, написання першого слова кожного рядка строфи з великої літери значно зменшує кількісні показники автоматичної дизамбігуації).

Література

1. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике / [ред.-упоряд. А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский]. – Т. 1. – М. : Помовский и партнеры, 1996. – 641 с.
 2. Карнаух Г. В. Велика і мала літери як засіб розрізнення неоднозначних словоформ при автоматичній дизамбігуації / Г. В. Карнаух // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 8. – С. 26 – 36.
 3. Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. Карцевский // История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях / [под ред. В. А. Звегинцева]. – Ч. II. – М. : Просвещение, 1965. – С. 85 – 90.
 4. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 151 с.
 5. Корпусна лінгвістика / [В. А. Широков, О. В. Бугаков, Т. О. Грязнухіна та ін.] ; під ред. В. А. Широкова. – К. : Довіра, 2005. – 407 с.
 6. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 182 с.
 7. Крыгин М. Ю. Текст на естественном языке как объект статистического анализа / М. Ю. Крыгин // Біоніка інтелекту : наук.-техн. журнал. – 2000. – № 1 (72). – С. 75 – 82.
 8. Лосев А. Ф. Знак, символ, миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 478 с.
 9. Пиотровский Р. Г. Инженерная лингвистика и теория языка / Р. Г. Пиотровский. – Ленинград : Наука, 1979. – 112с.
 10. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принципы семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
- Шипнівська О. О. Функціонування міжчастининомовних морфологічних омонімів в українських текстах / О. О. Шипнівська // Мовознавство. – 2005. – № 6 (233). – С. 70 – 80.

УДК 811.161.2'373

Г. П. Клімчук

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТРАНСФОРМОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Функціонально-стилістичний потенціал трансформованих фразеологізмів у публіцистиці М. Грушевського.

Статтю присвячено дослідженню індивідуально-авторської обробки усталених мовних засобів у публіцистиці М. Грушевського. Здійснено аналіз основних типів структурно-семантичної трансформації фразеологізмів, з'ясовано їх функціонально-стилістичне і прагматичне навантаження.

Ключові слова: фразеологізм, структурно-семантична трансформація, субституція, експлікація, редукція, алюзія, контамінація, стилістична функція, прагматичний ефект.

Климчук Г. П. Функционально-стилистический потенциал трансформированных фразеологизмов в публицистике М. Грушевского.

В статье исследуются особенности индивидуально-авторской обработки традиционных идиом в публицистике М. Грушевского. Проанализированы основные типы структурно-семантической трансформации фразеологизмов, определена их функционально-стилистическая и прагматическая нагрузка.

Ключевые слова: фразеологизм, структурно-семантическая трансформация, экспликация, редукция, аллюзия, контаминация, стилистическая функция, прагматический эффект.

Klimchuk G. P. The functional-stylistic potential of the transformed idioms in the publicism of M. Hrushevsky.

The article is dedicated to the researching of the individual-author's adaptation of the fixed language means in the publicity of M. Hrushevsky. The analysis of the main types of the idioms' structural-semantic transformation is effectuated here, the functional-stylistic and pragmatic filling are also ascertained in the article.

Key words: idiom, structural-semantic transformation, substitution, explication, reduction, allusion, contamination, stylistic function, pragmatic effect.

У сучасній українській лінгвістиці особливе зацікавлення викликає дослідження механізмів і прийомів індивідуально-авторської обробки традиційних фразеологічних одиниць (далі – ФО), бо «авторське використання фразеологізму, як і авторське використання слова, – таке ж невід’ємне надбання живої мови, як і нормативно фіксована їх форма» [7, с. 23]. Стилiстична привабливiсть трансформованих фразеологічних засобів, зумовлена їх новизною, свіжістю й несподіваністю, має неабияке значення передусім для публіцистичних текстів, оскільки привертає увагу до найсуттєвіших аспектів змісту.

До висвітлення питання індивідуально-авторських модифікацій узуальних фразеологізмів долучалося чимало зарубіжних дослідників, зокрема О. Кунін, І. Лепешев, В. Мокієнко, В. Телія, М. Шанський та ін. Однією з перших спроб комплексного вивчення прийомів трансформації ФО на матеріалі української прози була дисертація І. Гнатюк. Особливості функціонування оновлених фразем у художніх текстах стали предметом ретельного аналізу в наукових студіях Л. Авксентьєва, Л. Давиденко, В. Ужченка, В. Чабаненка, Л. Щербачук. Достатньо наукових робіт присвячено й розгляду індивідуально-авторських перетворень ФО в мові сучасної української преси (праці Н. Кочукової, О. Пономарева, Т. Свердан, О. Сербенської). Натомість дослідження прийомів трансформації традиційних фразеологізмів у мові української публіцистики кінця ХІХ – початку ХХ ст. усе ще залишається поза межами наукових інтересів лінгвістів, що зумовлює необхідність подальшого вивчення окресленої проблеми.

Мета нашої статті полягає в тому, аби з’ясувати функціонально-стилiстичний потенціал трансформованих ФО, засвідчених публіцистикою М. Грушевського, та описати способи його реалізації. Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) виокремити основні типи структурно-семантичної трансформації усталених словосполучень у мовній практиці М. Грушевського, простежити механізм їхнього застосування; 2) охарактеризувати експресивно-виражальні можливості та функціонально-прагматичне навантаження видозмінених фразеологізмів.

Зауважимо, що в лінгвістичних студіях під трансформацією розглядають стилістичний засіб, який полягає в цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації традиційної ФО [1, с. 8]. Учені виокремлюють п'ять різновидів структурно-семантичної трансформації ФО: лексичну заміну компонента (компонентів) фраземи словами вільного вжитку (субституцію); поширення (експлікацію); скорочення компонентного складу (редукцію); натяк (алюзію); контамінацію [1, с. 108].

Публіцистична спадщина М. Грушевського представлена доволі оригінальними та яскравими зразками індивідуально-авторської обробки фразеологізмів. Найпродуктивнішим серед них є **субституція**.

Субституцією в мовознавчій практиці традиційно витлумачують «спосіб структурно-семантичної трансформації ФО, який полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи всіх його компонентів функціонально схожими елементами» [1, с. 109]. Цей різновид видозміни усталених висловів, спричиняючи структурні та семантичні зрушення у складі фразем, значно концентрує на собі увагу адресата.

З огляду на те, що носієм семантики в усталеному словесному комплексі зазвичай виступає стрижнева одиниця, модифікація якої може спричинити втрату зв'язку трансформа з його нормативним відповідником, М. Грушевський субститує здебільшого підрядні компоненти фразеологізмів. Наприклад: **Злий ангел** війни несподівано злетів над многогрішною землею [3, с. 442] (пор.: **чорний ангел** – «лукавий, який спокушає людей і схиляє їх до гріховних вчинків» [6, с. 19]); *...і кінець кінцем, коли російські політики наважилися асимілювати Польщу або Україну, з погляду слов'янофільського було б пожадано, щоб поляки або українці не робили в тім трудностей російській політиці, не ставали **окунем** їй **поперед горла**...* [3, с. 68] (пор.: **ставати кісткою поперед горла** – «стати на перешкоді кому-небудь, заважати» [8, с. 692]). Як ілюструють приклади, між замінованими компонентами та субститутами існує семантичний зв'язок. Логічною й цілком зрозумілою, як нам видається, є заміна компонента **чорний** на слово-відповідник **злий** у біблійному вислові **чорний ангел**, оскільки чорний колір у мовній картині християн традиційно асоціюється зі смертю, злими силами й жалобою. Крім того, на початку ХХ ст. ад'єктив **чорний** характеризувався ще й специфічним політичним забарвленням, позначаючи крайню реакційність та номінуючи чорносотенські банди, які чинили розбрат і кровопролиття серед мирного населення. Тому, керуючись прагненням актуалізувати увагу читачів до воєнних подій на Балканах і висвітлити соціальне зло, яке несе в собі війна, М. Грушевський оновлює аналізовану біблійну ідіому. Аналогічні смислові відношення спостерігаємо й між унормованим компонентом **кістка** та його субститутом **окунь** у складі ФО **стати кісткою поперед горла**. Загальновідомо, що окунь має дуже колючі кістки і плавники, а відтак лексеми **кістка** й **окунь** асоціюються передусім із гострим предметом. Саме завдяки цій семантичній

спільності і стала можливою та художньо виправданою у відповідному контексті авторська інтерпретація традиційного вислову.

Зрідка фіксуємо приклади субституції опорних компонентів ФО, наприклад: *Комплікація ся занадто прикра для нашої бідної і без того всякими язвами єгипетськими обтяженої країни* [2, с. 215] (пор.: *єгипетські кари* – «великі нещастя» [6, с. 38]). Простежуючи у словах *кари* і *язви* спільну семантичну доміную, а саме людські страждання, болі та нещастя, автор замість абстрактної лексеми *кари* обирає більш конкретний русизм *язви*, який істотно деталізує та унаочнює біди й нещастя, що випали на долю України. Заміна стрижневого компонента не спричиняє втрати зв'язку між модифікованим фразеологізмом і його усталеним відповідником, не порушує семантичної цілісності біблійного вислову, що, на нашу думку, пояснюється смисловим навантаженням, яке в аналізованій ідіомі припадає на прикметник.

Між традиційним компонентом і словом-субститутом можуть і не простежуватися системні зв'язки. У такому випадку авторська заміна мотивується виключно контекстом. Наприклад: *Товариство не може бути рекламою для політичних партій, бо є не політичне, а науково-культурне, і з принципу тримається якнайдалі від усього, що пахне політикою* [2, с. 120–121] (пор.: *пахне гірчицею* – «передбачається якась небезпека, неприємність» [8, с. 487]); *Торішні жовтневі оргії, відкривши реакційним елементам ахілову п'яту поступового руху – безоружність супроти розбеценого й самими агентами поліції організованого й роз'юдженого хуліганства, послужили початком чорносотенного терору...* [2, с. 373] (пор.: *криваві оргія* – «битва, побоїще тощо» [8, с. 469]). Як видно з аналізованого матеріалу, М. Грушевський, намагаючись органічно поєднати фраземи з кожною окремою мовленнєвою ситуацією, удається до субституції нормативних складників ідіом словами, що утворюють із контекстом одне тематичне ціле. Оскільки в реченнєвих конструкціях ідеться про політичні події навколо Наукового товариства імені Т. Шевченка та криваві наслідки проголошення конституційного маніфесту в жовтні 1905 р., то лексична заміна *гірчиця* → *політика*, *криваві* → *жовтневі* зумовлена контекстуально і сприяє конкретизації й уточненню значень аналізованих фразеологізмів щодо їх мовного оточення. Аналогічний прийом структурно-семантичної трансформації ФО спостерігаємо і в іншому прикладі, де усталений компонент субститується не одним, а цілим сполученням слів, які в семантичному плані абсолютно не пов'язуються із замінюваною лексемою, напр.: *Помилуйте, як же сим всім ректорам, професорам, академікам і хто вони ще там – поштенним довір'ям і милостями начальства, закопувати свої таланти в якусь українську науку чи літературу, котру ніхто і в руки не бере, коли перед ним стелиться дорога до найповажніших російських видань?..* [3, с. 80] (пор.: *закопувати свій талант у землю* – «занедбувати, не розкривати свої здібності» [6, с. 31]). Творча інтерпретація структури біблійного вислову в

продемонстрованому комунікативному акті деталізує семантичне наповнення загальновідомої фрази та пристосовує її до конкретної ситуації спілкування.

Детальний мовний аналіз переконує, що заміна компонентів ФО є цілеспрямованим явищем у публіцистичному доробку М. Грушевського та використовується ним із конкретною стилістичною настановою. Наприклад: *Се якийсь романтик старосвітських часів, дилетант, а не справжній «богатыр духу» нинішнього часу, що, не встигнувши ще затиснути в кулаці ціну одного ціненого, вже шукає жадними очима, на кого б донести, а навіть іще й не розшукавши, починає **брехати на вітер**, на таке, чого й зовсім нема...* [3, с. 140] (пор.: **говорити на вітер** – «марно говорити» [6, с. 24]); *Ви собі будете **на печі благодушествовать** <...>, а Еренталі будуть думати, що ви не знати як там на «режим» огірчуєтесь* [3, с. 128] (пор.: **вигріватися на печі** – «зовсім нічого не робити, байдикувати» [8, с. 495]). Контекстуальна заміна у складі ідіом стилістично нейтральних слів *говорити* й *вигріватися* маркованими лексемами зниженого плану **брехати** та **благодушествовати** не лише уточнює значення узуальних ФО, але й посилює їх образну виразність, емоційно-експресивний та негативно-оцінний ефект.

Отже, субституція компонентів ФО словами вільного вжитку допомагає конкретизувати, деталізувати, інтенсифікувати значення традиційного фразеологізму, уносить у семантику усталеного звороту відчутні зміни, оживлює шаблонний інформативний виклад і надає йому значно більшого емоційно-експресивного забарвлення, сприяє створенню різних стилістичних ефектів.

Широко представлений у мовній практиці М. Грушевського також прийом **експлікації** усталених висловів. Суть цього різновиду структурно-семантичної трансформації полягає в уведенні до складу образних словосполучень додаткових компонентів, які, з одного боку, конкретизують, індивідуалізують значення традиційних фразем, а з іншого, наближають їх до відповідного контексту. Прикметно, що такі поширювачі вступають у семантичні і граматичні відношення не з усім фразеологізмом, а тільки з певним його компонентом.

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що найчастіше у структуру традиційних фразеологізмів автор уводить інтерпозитивні поширювачі, які в лінгвістиці прийнято номінувати вклиненнями. Виступаючи переважно узгодженими означеннями до іменного компонента ФО, такі вклинення слугують у публіцистичних творах насамперед для наближення і пристосування змісту фразеологізму до конкретного мовленнєвого акту. Наприклад: *Треба було довгих років, в котрих **мури російського Єрихону** обставилися всіма засобами міліції, поліції й юстиції, обложилися сітками «разъяснений» і вовчими ямами всяких «обязательных постановлений»* [3, с. 236] (пор.: *єрихонські мури* → **мури російського Єрихону**); *Але коли відважиться хто-небудь назвати льокайством нічим не оправдані **скоки в***

правительственну гречку нашого клубу, то, розуміється, шановні послі через своїх пахолків викличуть загальне обурення і протести на таке прикре слово [3, с. 293–294] (пор.: скакати в гречку → **скоки в правительственну гречку**). Реченнєві конструкції підтверджують, що поширювачі *російський* та *правительственний*, органічно проникаючи до складу біблійного й народно-розмовного висловів, істотно деталізують, уточнюють їх значення, наближають до відповідних комунікативно-прагматичних ситуацій (пор.: *єрихонські мури* – «те, що втратило свою міцність» і *мури російського Єрихону* – «падіння російської імперії»; *скакати у гречку* – «зраджувати дружину (чоловіка), мати позашлюбні зв'язки» і *скоки у правительственну гречку* – «політична зрада національних інтересів»). Уклинєні атрибутивні компоненти індивідуалізують семантику загальноживаних фразеологізмів, наповнюють їх зміст яскраво вираженими політичними конотаціями, завдяки чому забезпечують вільне входження образних зворотів у тканину полемічних статей на суспільно-політичну тематику. Подібні модифікації ФО надають авторським висловлюванням високого стилістичного звучання, активізують емоційно-експресивне навантаження тексту.

Приєм експлікації усталених висловів інтерпозитивними компонентами використовується не лише задля конкретизації семантичного наповнення ФО, але й для внесення у значення ідіоми відтінку соціальної оцінки, вираження авторського ставлення до повідомлюваного, наприклад: *Як то – вирвати Галичину з польських обіймів, в котрі історично Польща взяла свого меншого, некультурного брата?* [3, с. 11] (пор.: *менший брат* – «люди нижчого суспільного стану» [6, с. 45]); *Зanedбуючи культуру й добробут свого величезного народу, вони тільки насуть хижі очі по інших народностях, щоб когось «обрусить», придавить і на тих придавлених справити «истинно русский пир»...* [3, с. 16] (пор.: *насти очі* – «пильно дивитися; зазіхати на що-небудь, прагнути заволодіти чимось» [8, с. 486]). Текстові фрагменти ілюструють, що вклинєння у структуру фразем *менший брат* та *насти очі* аксіологічно забарвлених лексем *некультурний* і *хижі* помітно інтенсифікує відтінок оцінності, інгерентно закладений у семантиці традиційних ФО, та надає висловлюванням викривально-негативного забарвлення. Крім того, подібні прийоми індивідуально-авторського переосмислення ідіом допомагають адресантові акцентувати увагу реципієнта на актуальних питаннях тогочасної дійсності, показати своє бачення проблеми українсько-польських відносин у Галичині та загарбницької русифікаційної політики на Наддніпрянщині, відтак – формувати підвалини для виховання «масового українця», готового до культурного відвоювання національної етнографічної території.

Типовими для публіцистичної манери М. Грушевського є також випадки подвійного поширення складу узуальних ФО, коли доповнення й деталізації зазнає не один, а водночас декілька компонентів фразеологізму,

наприклад: *Я не утопіст і не мрію про те, як з кінцем нинішньої війни народи Європи разом плигнуть у царство братства і згоди, перекують мечі на серпи й списи на орала* [5, с. 277] (пор.: *перекувати мечі на рала* – «роззброїтися, відмовитися від войовничих намірів» [6, с. 54]); *Плавати між Сцїллою адміністративних та цензурних кар і Харїбдою матеріальних недоборів, розуміється, нікому не приємно* [3, с. 112] (пор.: *між Сцїллою і Харїбдою* – «під обоюсторонньою та нищівною загрозою» [8, с. 704]). З погляду стилістики такі приклади структурно-семантичної трансформації ФО викликають особливе зацікавлення, оскільки спричиняють відчутні зміни не лише у структурі, але й у семантиці фразем. Так, у першому мовленнєвому акті модифікація вносить у традиційний біблійний вираз культурно-національні конотації, позаяк уклінені субстантиви видозмінюють фразеологізм із загальнономовного у власне український контекст (пор.: *перекувати мечі на рала* → *перекувати мечі на серпи й списи на орала*; *мечі* → *серпи*; *списи* → *орала*). В іншій реченнєвій конструкції бінарне поширення ФО *між Сцїллою і Харїбдою* суспільно-політичними термінолексемами, які є носіями концептуальної інформації в авторському повідомленні, теж накладає відбиток на загальновідоме значення книжної ідіоми й індивідуалізує, політизує її традиційну семантику (пор.: *між Сцїллою і Харїбдою* → *між Сцїллою адміністративних та цензурних кар і Харїбдою матеріальних недоборів*).

Отже, прийом експлікації складу усталених висловів компонентами вільного вжитку є поширеним явищем у доробку М. Грушевського. Уклінені елементи здебільшого здійснюють функцію уточнення, конкретизації, індивідуалізації значення узуальних фразеологізмів, уносять у їх семантику відтінок оцінності та наближають до кожної конкретної комунікативно-прагматичної ситуації.

Подекуди в досліджуваних публікаціях натрапляємо й на приклади **скорочення**, або **редукції**, компонентного складу ФО, під яким у мовознавчій літературі розуміють «звуження рамок фразеологізму, усічення окремих його компонентів, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових з погляду конкретного факту комунікації компонентів» [1, с. 130]. На думку фразеологів В. Білоноженко та І. Гнатюк, найважливішими передумовами, що уможливають процес редукції компонентного складу образних висловів, є збереження їх семантичного стрижня й смислового центру, а також притаманна цим лінгвоодинаціям традиційність, загальновідомість і популярність серед широкого кола лінгвоносців [1, с. 131–133]. Тільки послідовне дотримання адресантами названих правил забезпечує адекватне сприйняття і відтворення реципієнтами усічених фразем.

Скорочення ФО – функціонально обмежене явище в публіцистичному дискурсі М. Грушевського. Аналізований матеріал демонструє, що однаковою мірою може опускатися як препозитивна, так і постпозитивна частини

фразеологізмів, напр.: *Чолом перед такою тривоною, коли вона в собі має сі ідеальні мотиви, але з становища народного годиться глянути вище, понад мотивами і умовами життя і діяльності одиниці* [4, с. 429] (пор.: *чолом вам* – «форма шанобливого вітання при зустрічі» → *чолом*); *Прекрасно вже розуміють, що всякі заборони – се тільки ріжним лінивим і нерадивим гадячанам на млин вода* [3, с. 128] (пор.: *лити на млин воду* – «діяти на чию-небудь користь, допомагати комусь» → *на млин вода*). Усічення займенника *вам* у першому текстовому фрагменті, очевидно, зумовлюється прагненням мовця до економії мовних засобів, а опущення дієслова *лити*, яке спостерігаємо в наступному реченні, указує на те, що для автора важливим є не стільки процес дії, скільки сам факт її наявності у відповідному комунікативному акті. Звуження рамок традиційних фразеологізмів не спричиняє зрушень у їх семантиці, оскільки редуковані елементи виконують роль додаткових уточнень і доповнень, а основне смислове й експресивне навантаження в цих ідіомах припадає на субстантиви.

Істотно стимулює емоційно-оцінне сприйняття політичного тексту редукція компонентного складу паремійних одиниць, що допомагає освіжити й актуалізувати народні вислови без зміни їхнього значення. Наприклад: *Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою, як і царство Боже, обіцяне колись вірним християнам. Менше всього годиться для вступу до нього моральний чи політичний індиферентизм, принцип «моя хата з краю...»* [5, с. 230] (пор.: *моя хата з краю, я нічого не знаю* → *моя хата з краю...*). Еліптоване прислів'я привертає увагу яскраво вираженим негативно оцінним забарвленням, що зумовлено критичним спрямуванням відповідної публікації. Усічення традиційного звороту не лише дозволяє досягти бажаного стилістичного ефекту, але й резюмує авторську мораль, виконує функцію лаконізації та логізації викладу повідомлюваної інформації. Скорочуючи народний вираз, адресант не нав'язує читачам своєї думки, а лише намагається спонукати їх до власних роздумів та умовиводів.

Отже, редуковані ФО засвідчують тенденцію до економії мовних засобів та відзначаються потужним комунікативно-прагматичним потенціалом. Основне призначення цих одиниць у публіцистиці М. Грушевського – лаконізація мовлення, стимулювання реципієнта до прочитання наступної інформації, привернення уваги до актуальних проблем тогочасного національного буття.

Якщо в розглянутих вище прикладах фразеологічної трансформації граматична структура усталених конструкцій залишалася незмінною, то у випадку *алюзії*, або *натяку*, використовується лише зміст, образний стрижень ідіоми. Власне, тут маємо справу з одним, кількома або й усіма структурними компонентами нормативної ФО, що вводяться в текст за зразком вільного словосполучення та, виконуючи функцію своєрідного натяку, наштовхують реципієнта на сприйняття традиційного усталеного

виразу. Прикметно, що фразеологічний натяк спирається не на поверхневі властивості предметів чи понять, які дозволяють порівнювати їх, а на ґрунтовні відомості та знання, що знаходяться в людській пам'яті й за наявності яких можливе розпізнавання алюзії. Зазвичай для адекватного відтворення алюзивно наявного у творі фразеологічного звороту необхідне залучення широкого контексту та глибоких фонових відомостей адресата.

У доробку М. Грушевського натяк є одним з основних різновидів структурно-семантичної трансформації паремійних і біблійних висловів, що, імовірно, зумовлено семантичною місткістю окреслених лінгвоодиниць, яка в індивідуально-авторській інтерпретації переміщується на окремі компоненти усталених конструкцій. За нашими спостереженнями, найпродуктивнішими в досліджуваному матеріалі є такі різновиди фразеологічної алюзії:

1) використання в контексті одного чи кількох компонентів-прототипів ФО або однорідних із ними слів, напр.: *Але в кожному разі пасивне складання на Думу, як на якогось добродійного генія, що прийде й виведе Ізраїля з Єгипту, не може в теперішнім часі вже нічим бути оправдане* [2, с. 324] (пор.: **єгипетський полон**); *Тим часом все-таки, хоч в невідповідних обставинах вибрана, нинішня Дума наша несогріша, і не тільки кадети, а й люди з багатьох інших партій не мають великої охоти міняти нинішню синицю на будучого журавля* [3, с. 363] (пор.: **краще синиця в руці, ніж журавель у небі**). Незважаючи на формальну відсутність у наведених текстових фрагментах ФО, майстерно підібране мовне оточення, у якому відбувається розгортання метафоричного образу, закладеного у традиційних фразеологізмах, та використання слів-прототипів **Єгипет**, **синиця**, **журавель** нашоухують реципієнта на сприйняття в цих мовленнєвих ситуаціях саме біблійної фраземи **єгипетський полон** та прислів'я **краще синиця в руці, ніж журавель у небі**. Апелюючи завдяки алюзії до Святого Письма і народної мудрості, М. Грушевський значно посилює аргументацію й переконливість повідомлюваної інформації;

2) використання всіх компонентів-прототипів загальновідомої ФО, але за зразком вільного слововживання, напр.: *Поступова частина польської суспільності переконалася вже давно, що під овечою шкурою націонал-демократа ховається клерикально-реакційний вовк* [2, с. 286] (пор.: **вовк в овечій шкурі**); *«Слава в вишніх Богу», – гримить різдвяна пісня, але «на землі» замість миру криваві страхи, й сліду благоволення не шукати в «человіціх»* [3, с. 3] (пор.: **на землі мир і в чловецех благоволеніє**). Як демонструє фактичний матеріал, публіцист уводить у речення всі слова-прототипи усталених зворотів, однак ці лексеми не утворюють притаманної для фразем лексико-граматичної єдності, а передаються за зразком вільних, незв'язаних конструкцій, завдяки чому сприяють досягненню різних стилістичних ефектів. Скажімо, натяк на біблійну ідіому **вовк в овечій шкурі** допомагає адресанту сатирично змалювати та висміяти політичних

лицемірів, які приховують свої справжні наміри. Натомість алюзія на відомий євангелійський афоризм, що в першоджерелі використовується для зображення гармонії в людському суспільстві, не лише забезпечує емоційно-експресивну виразність висловлювання, але й, ужита на початку твору, виконує проспектну функцію і сприяє декодуванню головної ідеї статті. Розраховуючи на ерудицію адресата, М. Грушевський істотно переосмислює традиційні біблійні вислови та вкладає в них іронічний зміст.

Розпізнання фразеологічного натяку вимагає від реципієнта залучення фонових знань і врахування широкого контексту. Однією з найважливіших стилістичних функцій цього різновиду структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів у публіцистиці є створення експресивної виразності, яка посилює авторську аргументацію й переконливість. Своєю незвичною формою алюзія викликає підвищену реакцію читача, завдяки чому реалізується вплив адресанта на інтерпретатора.

Найменш представленим серед усіх типів індивідуально-авторської обробки ФО є прийом **контамінації**, тобто схрещення в межах одного усталеного виразу двох або більше фразеологічних зворотів. У досліджуваних текстових реалізаціях контамінація усталених словесних комплексів здебільшого продукується на ґрунті їх семантичної спорідненості. Наприклад: *...провідники народних мас в національній боротьбі витворили верству безсердечних визискувачів, що, віддавшись справі затвердження й скріплення своїх панських аспірацій, **пустила в трубу** навіть свою красу автономію...* [2, с. 209], де **пустити в трубу** ← *пустити з торбами* + *вилетіти в трубу* (пор.: *пустити з торбами* – «залишати без майна, довести до зубожіння»; *вилетіти в трубу* – «зовсім розорятися, лишатися без будь-яких засобів існування»); *Прийшлося кінець кінцем поворожити на пальцях, щоб вибрати якогось козла отпущенія з-поміж тих українських беззаконників і віддати його на заколеніє на олтарі істинно руського молоха. **Припалася чаша** «Просвіті» – що зробиш!* [3, с. 136], де **припалася чаша** ← *припав жереб* + *гірка чаша* (пор.: *припав жереб* – «кому-небудь судилося, передбачено щось» і *гірка чаша* – «велике горе, страждання»). Контамінація в ілюстративному матеріалі двох ФО стала можливою завдяки вдало підбраному контексту та наявності спільної семантичної домінанти у значеннях базових фразем. Зокрема, усталені звороти **вилетіти в трубу** і **пустити з торбами** схрещуються на основі смислової тотожності, що зводиться до номінування ними абсолютного зубожіння й повної руйнації досягнень людини в якій-небудь царині її діяльності, а біблійні вислови *припав жереб* і *гірка чаша* зближуються автором у тому розумінні, що в обох із них робиться акцент на невідворотності горя та нещастя. Модифіковані в такий спосіб фразеологізми є важливим джерелом емоційно-експресивної насиченості й аксіологічної характеристики політичної інформації та мають виразне прагматично-стилістичне спрямування.

Отже, структурно-семантична модифікація традиційних фразеологічних зворотів є одним із найефективніших способів експресивізації мовних засобів у публіцистиці М. Грушевського. Оновлені ФО індивідуалізують, уточнюють і деталізують значення узуальних ідіом, адаптують їх семантичну структуру до конкретної комунікативно-прагматичної ситуації. Експресивна образність трансформованих фразеологізмів має чітко виражений соціально-оцінний характер і розрахована на глибокі фонові знання й мовне чуття адресата.

Література

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – 592 с.
3. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–914)». – 704 с.
4. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 3 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». – 792 с.
5. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2007. – Т. 4 : Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». – Кн. I. – 432 с.
6. Колоїз Ж. В. Слово Благівісті : словник-довідник фразем біблійного походження / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Вид-во «І.В.І.», 2002. – 96 с.
7. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология / Валерий Михайлович Мокиєнко. – М. : Высшая школа, 1989. – 288 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

УДК 811.161.2'367

Ж. В. Колоїз

ПРАГМАТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ ОБРАЗНИХ ПОРІВНЯНЬ У МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Колоїз Ж. В. Прагматична орієнтація образних порівнянь у мовотворчості Ліни Костенко.

У статті досліджуються образні порівняння, засвідчені в поетичній творчості Ліни Костенко; аналізуються їхні семантичні, формально-граматичні та прагматичні особливості. Зроблено спробу систематизувати порівняння залежно від репрезентації спродукованих образів; з'ясовано особливості актуалізації відповідних знань, закодованих в образних порівняннях.

Ключові слова: образне порівняння, семантика, формальна структура, суб'єкт, ознака, образ, прагматична орієнтація.

Колоиз Ж. В. Прагматическая ориентация образных сравнений в творчестве Лины Костенко.

В статье исследуются образные сравнения, представленные в творчестве Лины Костенко; анализируются их семантические, формально-грамматические и прагматические особенности. Сделана попытка систематизировать сравнения в зависимости от репрезентации спродуцированных образов; рассматриваются особенности актуализации соответствующих знаний, закодированных в образных сравнениях.

Ключевые слова: образное сравнение, семантика, формальная структура, субъект, признак, образ, прагматическая ориентация.

Koloyiz Z. V. The pragmatic orientation of figurative comparisons in works of Lina Kostenko.

The article investigates the figurative comparisons, that are discovered in works of Lina Kostenko. Their semantic, formal-grammatical and pragmatic features are analyzed. An attempt to systematize the comparisons with according to representation of reflected types is made. The features of actualization of the proper information, which are coded in figurative comparisons, are studied.

Key words: figurative comparisons, semantics, formal structure, character, attribute, type, pragmatic orientation.